

Bultrug

Megaptera novaeangliae

De bultrug is een middelgrote baleinwalvis, tot ongeveer 17 m lang. De bovenkant is donkergrijs, de onderkant meestal wit, maar de hoeveelheid wit varieert. Karakteristiek zijn de rijen knobbels op kop en kin, de zeer lange, vaak grotendeels witte borstsvinnen met een knobbelige voorrand, en de bult op de rug voor de kleine rugvin. De staart heeft een accoladevormige, gekartelde achterrand; de onderzijde van de staart is gedeeltelijk of bijna geheel wit. De tekening van de onderkant van de staart, de vorm van de achterrand ervan, en de vorm van de rugvin zijn bruikbaar om individuen te onderscheiden. De baleinen zijn zwart.

Bultruggen zijn trage zwemmers; aan het begin van een diepe duik komt de staartvin boven het water uit. Vaak maken ze acrobatische sprongen ('breaching') en slaan ze met de borstsvinnen of staart op het water. De blaaswolk is minder krachtig dan die van de andere grote vinvissen, maar desondanks vaak op grote afstand zichtbaar. Bultruggen hebben vaak grote aantallen zeepokken op het lichaam.

Voedsel

Het voedsel is veelzijdig en verschilt van gebied tot gebied. Verschillende soorten scholenvormende vissen worden gegeten, zoals haringachtigen, lodde, zandspieringen, makreel, en daarnaast krill. Bultruggen foerageren vaak groepsgewijs. De meest spectaculaire foerageermethode is 'bubblenetting': een dier sluit een school vis in door middel van een net van luchtbellen. De walvissen zwemmen dan binnen dit net omhoog, waarbij ze de vis buitmaken.

Areaal

De bultrug is wereldwijd verspreid, vooral langs de randen van het continentale plat en rond eilanden. De dieren ondernemen jaarlijkse trektochten van en naar de foerageergebieden op hogere breedten, tot in (ant)arctische wateren. De belangrijkste voedselgebieden liggen in relatief ondiepe randzeeën, vaak vlak onder de kust. De meeste bultruggen overwinteren in de tropen, veelal rond eilanden; hier worden de jongen geboren en vindt de paring plaats. In het overwinteringsgebied foerageren de dieren niet. De bultrug is beroemd om de spectaculaire zang van de mannetjes in de paartijd. De meeste dieren in het noorden van de Atlantische Oceaan trekken naar de Caraïbische Zee, een kleiner aantal naar de Kaapverdische Eilanden. 's Zomers komen ze tot aan Groenland en soms Spitsbergen. Rond de Britse Eilanden en in de Noordzee worden tegenwoordig ook 's winters bultruggen gezien (CLAPHAM & EVANS 2008); het is niet duidelijk of dit een recente ontwikkeling is.

Er zijn slechts enkele goed gedocumenteerde vermeldingen uit de noordelijke Noordzee: een stranding in de mond van de Elbe in november 1824 (MOHR 1931) en in Noord-Jutland in september 1905 (KINZE 1995). De Deense onderkaak uit 1603, door Mohr vermeld als bultrug, bleek later van een gewone vinvis te zijn (KINZE 1995). Er zijn ook enkele vondsten bekend uit de Oostzee (HARDER ET AL. 2011). In de jaren 1990 kwam de bultrug de Noordzee binnen.

De eerste aanwijzing was de vondst in april 1991 van een kadaver van een jong dier (6,9 m) in staat van ontbinding, bij de petroleumhaven aan de Jade, Duitsland (MEYER 1994). In oktober 1994 werd een drijvend kadaver gevonden circa 50 km ten westen van Helgoland (LICK ET AL. 1996). In februari 1995 werd een vers schouderblad van een bultrug opgevist bij de Klaverbank (KOMPANJE 1995A). In 1995 en volgende jaren werd de bultrug gezien in het Kattegat en bij de Oslofjord (HARDER ET AL. 2011, KINZE 2007). In 1997 was er een waarneming bij Aberdeen en sinds 2001 verschijnen er geregeld bultruggen in de Noordzee voor Schotland en bij Shetland, waar ze na 1929 niet meer waren gezien (CAMPHUYSEN 2007). Sinds 2002 zijn er ook waarnemingen gedaan in de Oostzee (HARDER ET AL. 2011, JENSEN & KINZE 2011, KINZE 2007). Clapham & Evans (2008) vermelden een stranding in Kent tussen 2003 en 2006, zonder verdere gegevens.

◀ Vermoedelijke verspreidingsgebied in de noordelijke Atlantische Oceaan.
Probable range in the northern Atlantic Ocean.

Voorkomen in Nederland

Gegevens tot 1989

Over het vroegere voorkomen van de bultrug in de Noordzee is vrijwel niets bekend. Op 30 september 1751 strandde er een 40 voet (ca. 12 m) lange bultrug bij Blankenberge in Vlaanderen. Op grond van een aquarel van Jan Carel Verbrugghe waarop het dier is afgebeeld (thans in het New Bedford Whaling Museum, Massachusetts), wordt in eerdere publicaties gesproken van een noordkaper (MOL 1962, DE SMET 1974). De aquarel van Verbrugghe blijkt te zijn gebaseerd op een later ontdekte aquarel van Jan Antoon Garmijn (thans in de bibliotheek van Kortrijk) en de kenmerken van het dier, vooral duidelijk op het origineel, zijn die van een – zij het slecht getroffen – bultrug (CAMPHUYSEN &

▼ Bultrug, Marsdiep tussen Texel en Den Helder, 13 mei 2007. Foto: Ellen Sandberg.
Humpback whale, Marsdiep between Texel and Den Helder, 13 May 2007.

PEET 2006, HAELTERS ET AL. 2010). Bovendien is de gedetailleerd afgebeelde zeepok op de twee aquarellen *Coronula diadema*, een soort die in grote aantallen voorkomt op de bultrug, maar niet op de noordkaper.

Periode 1989-2012

Na de vondst van het verse schouderblad bij de Klaverbank (55°40'NB 3°50'OL) in 1995 (KOMPANJE 1995A) stamt de eerste vondst van een complete bultrug in Nederlandse wateren uit 2003; daarna volgden er in deze periode nog vijf strandingen:

- 29 september 2003: drijvend voor Hoek van Holland. Het kadaver werd naar open zee gesleept, maar op 7 oktober spoelde het aan op de Maasvlakte (♀, 8,5 m; SMEENK ET AL. 2003);
- 19 december 2003: een vrouwtje met groot kalf zwom voor de Zuid-Hollandse kust en werd gezien ter hoogte van 's-Gravenzande, Scheveningen, Katwijk en Noordwijk. Het jong, herkend aan de vorm van de rugvin, dreef de volgende dag even ten noorden van Katwijk, waar het op het strand werd gezet; ♂, ca. 9,5 m. De staart en een halve borstvin waren afgehakt en er zaten stukken nylon draad op het lichaam; kennelijk was het dier in vistuig terechtgekomen, vermoedelijk verdronken en op ruwe wijze losgesneden. Het volwassen dier werd nog in januari 2004 gezien, eveneens herkend aan de vorm van de rugvin (CAMPHUYSEN 2007, CAMPHUYSEN ET AL. 2008);
- 22 juni 2004: Vliehors, Vlieland (♂, 8 m, in verse staat, dodelijk verstrengeld in een diep ingegroeiende nylon lijn) (CAMPHUYSEN 2007, CAMPHUYSEN & PEET 2006, CAMPHUYSEN ET AL. 2008);
- 8 oktober 2009: Hollum, Ameland (♂, 8,5 m; walvisstrandingen.nl);
- 18 augustus 2010: Katwijk, in verregaande staat van ontbinding, geslacht onbekend, naar schatting een kalf (<5 m; walvisstrandingen.nl);
- 12 december 2012: levend gestrand op de oostpunt van de Noorderhaaks (Razende Bol), ten westen van het Marsdiep. Bij hoogwater losgeraakt, maar even westwaarts opnieuw gestrand (♀, 10,3 m). Het dier stierf enkele dagen later. Deze gebeurtenis leidde tot ongekende ophef in de media en zelfs tot bemoeienis van de Tweede Kamer en twee ministers.

De eerste stranding in België vond plaats in maart 2006 bij Nieuwpoort; het dier was slachtoffer van een aanvaring (HAELTERS ET AL. 2006).

Vanaf 2006 zijn er bijna elk jaar levende bultruggen gezien in Nederlandse wateren (voor de moeder en kalf in december 2003, zie boven):

- 19 juli 2006: Scheveningen, determinatie niet bevestigd (persbericht KNRM Ter Heijde);
- 3 mei 2007: Doggersbank (CAMPHUYSEN 2007);
- 10-13 mei 2007: foeragerend in het Marsdiep (CAMPHUYSEN 2007). Dit dier, te herkennen aan zijn gedeeltelijk witte rugvin, werd in september 2007 waargenomen bij Cork, Ierland (STRIETMAN 2008) en van 16-21 november van hetzelfde jaar bij IJmuiden;
- 3 december 2008-7 februari 2009: Egmond, Camperduin en Texel (STRIETMAN 2009);

- 31 januari-begin februari 2011: Zeeland en Maasvlakte;
- 19 april 2011: Scheveningen;
- 15 mei-16 juni 2011: Breewijk bij Den Helder, Terschelling, Ameland en ten slotte in het Marsdiep;
- 30 mei 2012: Texel;
- 14 augustus 2012: Nieuwe Waterweg;
- 29 november 2012-18 januari 2013: Scheveningen, Bergen aan Zee, Castricum en Egmond. Het betrof hier een moeder met jong; mogelijk was er nog een derde dier.

Uiteindelijk leidt dit tot een totaal van vijf strandingen (het verongelukte jong in 2003 niet meegeteld) en ten minste 12 met zekerheid gedetermineerde levende dieren tussen 2003 en 2012. Op één na (Doggersbank) zijn de waarnemingen dicht onder de kust gedaan en veel dieren waren vanaf het strand of de dijk te zien. Dit had vele dubbele meldingen tot gevolg (via trektellen.nl en waarneming.nl); de meeste zijn echter onvoldoende gedocumenteerd om met zekerheid te kunnen bepalen of het om dezelfde individuen ging. Ook van de Belgische kust zijn er waarnemingen uit deze periode, waarbij het ten dele om dezelfde dieren ging.

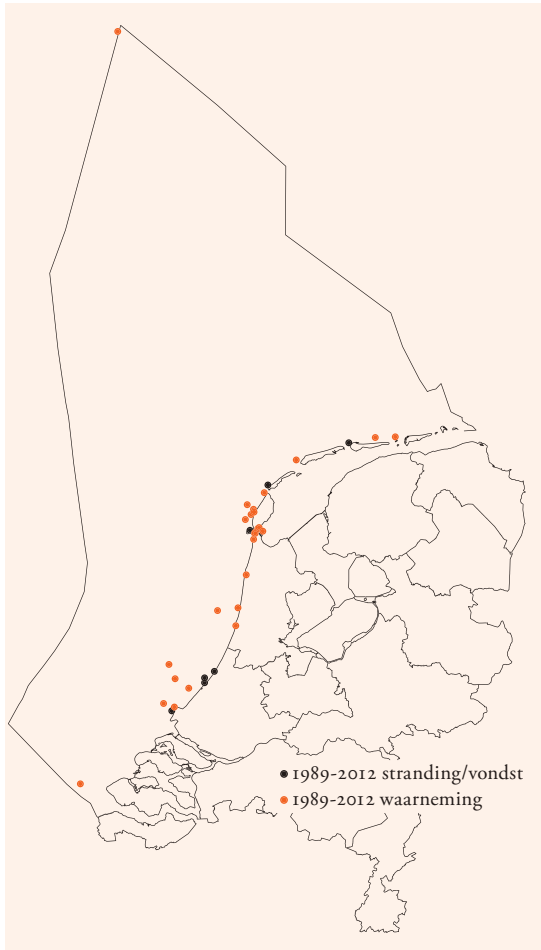
Na 2012

Op 4 januari 2013 werd een bultrug waargenomen voor de Hondsbossche Zeewering; daarna werd vermoedelijk hetzelfde dier tot en met 18 januari geregeld gezien en gefotografeerd, vooral ter hoogte van Castricum en Egmond; er zijn enige aanwijzingen voor een tweede exemplaar, maar dat is niet bevestigd. Minder zeker zijn waarnemingen bij Camperduin op 22 september en 25 december 2014. Op 14 februari 2015 zwom een jonge bultrug de Oosterschelde binnen; twee dagen later keerde het dier terug naar de Noordzee. Op 12 november 2015 werd een bultrug gefotografeerd bij de Zuidpier van IJmuiden; vermoedelijk hetzelfde individu werd op 21 november en op 1 januari 2016 voor de Maasvlakte gezien.

Het minimale aantal bultruggen dat tussen 2003 en 2015 in Nederlandse wateren is gezien of gevonden, komt hiermee op 20: vijf aangespoelde en 15 met zekerheid gedetermineerde levende dieren, waaronder twee waarnemingen van een moeder met kalf. Afgezien van de bultrug in 2007 die in twee seizoenen werd waargenomen en in de tussentijd bij Ierland werd herkend, kon tot nu toe niet worden vastgesteld of ook andere individuen meer dan eens in onze wateren en/of daarbuiten zijn gezien. Een kritische analyse van alle waarnemingen en strandingen in Het Kanaal en de zuidelijke Noordzee was tijdens het schrijven van deze tekst nog in voorbereiding. In die analyse wordt geprobeerd om aan de hand van individuele kenmerken vast te stellen of sommige dieren herhaaldelijk zijn waargenomen, en of gestrande exemplaren eerder levend waren gezien. Strandingen en waarnemingen vallen in bijna alle maanden van het jaar, met een piek in november-februari (het uit Ierland teruggekeerde dier is hierbij tweemaal geteld).

Veranderingen en oorzaken

Tussen 1751 en 1991 zijn er geen bultruggen aangetroffen in de zuidelijke Noordzee; de enige vermeldingen waren de vondsten in de Elbemonding in 1824, in Jutland in 1905 en enkele dieren in de Oostzee. Hoewel er zich onder de

door Van Deirse (1931) opgesomde gewone vinvissen uit vroeger tijden misschien een enkele bultrug heeft bevonden, is het duidelijk dat de soort tot in het begin van de 21ste eeuw uiterst zeldzaam was in de Noordzee. Vervolgens zijn er tussen 2003 en 2015 ten minste 20 verschillende, met zekerheid gedetermineerde bultruggen in Nederlandse wateren waargenomen of op onze kust gestrand, met een vergelijkbare toename van meldingen in omliggende landen (HAELTERS 2007; verder vooral ongepubliceerde, goed gedocumenteerde meldingen op internet). Ook in de Britse Atlantische Oceaan is de bultrug sinds 1980 toegenomen (CLAPHAM & EVANS 2008). Het is duidelijk dat er de afgelopen decennia iets wezenlijk is veranderd.

Het recente voorkomen in de Noordzee zou ten dele kunnen samenhangen met een geleidelijk herstel van een overbejaagde populatie, maar de soort was hier voor het begin van de intensieve walvisjacht ook zeer zeldzaam, en de toename is te snel verlopen om die hiermee afdoende te verklaren. Veel van de waargenomen en gestrande dieren waren onvolwassen, maar tweemaal verscheen er een vrouwtje met jong voor de Nederlandse kust (2003,

2012/13). Voor zover de dieren foerageerden, werden zij blijkbaar aangetrokken door compacte scholen kleine haringachtigen (CAMPHUYSEN 2007). Vooral de bultruggen die 's winters zijn gezien, bleven vaak langdurig in hetzelfde gebied, en groepen geassocieerde zeevogels wezen erop dat ze hun prooi naar de oppervlakte joegen. Het dier dat in mei 2007 in het Marsdiep bij Den Helder langdurig werd waargenomen, leek daarentegen weinig succes te hebben bij het foerageren (CAMPHUYSEN 2007). Het is niet bekend of de wintergasten later alsnog naar het zuiden trekken.

Bedreigingen en beschermende maatregelen

Ten minste twee van de aangespoelde bultruggen in ons land zijn door verwarring in vistuig omgekomen. In het geval van Katwijk in december 2003 moet dit plaatselijk gebruikt materiaal zijn geweest. De bultrug die in juni 2004 op de Vliehors aanspoelde, had een diep in het vlees ingevreten lus achter de kop, een verstrikking die kennelijk al veel eerder en vrijwel zeker buiten de Noordzee was opgedaan (CAMPHUYSEN 2007). Bultruggen zijn tamelijk langzame zwemmers, die risico lopen op aanvaringen in drukke vaarwegen zoals Het Kanaal, bij Rotterdam en IJmuiden, en ten noorden van de Waddeneilanden. De eerste recente vondst in België, in maart 2006, betrof een dier dat door zo'n aanvaring om het leven was gekomen (HAELTERS ET AL. 2006, HAELTERS 2007). Omdat de bultrug hier nog steeds zeldzaam is, zouden beschermende maatregelen weinig zin hebben. Het voorkomen van de bultrug in de Noordzee is een nieuw verschijnsel. Deze walvissen voelen zich kennelijk goed thuis in troebele, ondiepe wateren met zandige bodem. Verjagingsacties bij het verschijnen van een bultrug voor onze kust zijn dan ook zinloos en onwenselijk.

Kees (C.J.) Camphuysen & Chris Smeenk

SUMMARY

Humpback whale *Megaptera novaeangliae*

With the exception of a single stranding on the Flemish coast in 1751, the humpback whale was unknown in the southern North Sea until 1991. Between 2003 and 2015, at least 20 different animals have been found in Dutch waters, including five strandings (not counting a calf that was seen with its mother and subsequently killed in fishing gear) and 15 confirmed live animals, amongst which two mother and calf pairs. All sightings except one were made within the 20 m depth contour in turbid nearshore waters. Strandings and sightings have occurred in nearly all months of the year, with a peak in November-February, when many animals were observed repeatedly. One recognizable individual was seen in May and again in November 2007, with an intermediate record off southern Ireland in September. Several of the observed humpback whales were actively foraging, particularly in winter, apparently on small clupeid fish.

Waarnemingen en strandingen van bultruggen in en nabij het Nederlandse deel van de Noordzee (51-55°NB 2-7°OL) in 1989-2012.

Sightings and strandings of humpback whales in and near the Dutch sector of the North Sea (51-55°N 2-7°E) in 1989-2012.